

a megkapott könyveket. A beérkezett könyveket azonnal feldolgozzák, s nem nézik át először őket a kiválasztást végzők és a tanszemélyzet. Végül is nem küldünk vissza egy folyóiratszámot azért, mert éppen nincs benne olyan cikk, amely bennünket érdekelne. Ha észrevétele tesz bárki az így beérkezett könyv gyűjteménybe nem illő tartalmára, inkább arra kérik az állománygyarapítókat, finomítsák a megbízási profilt, s nem küldik vissza a könyvet az eladónak. Ez ugyanis túl bonyolulttá tenné az egész folyamatot, még akkor is, ha egyelőre nem küld katalógusrekordot az eladó a könyvvel együtt.

Ha a könyvek több mint 5%-át vissza kell küldeni, az a könyvtár vezetőségének a hibája. Az IUPUI azt tervezi, hogy náluk ez az arány nem haladhatja meg az 1–2%-ot, s ez is leginkább duplikátumokból tevődik össze. Helyesebb inkább a profilt finomítani, s a beszerezni nem kívánt könyvet is állományba venni. (A szükségtelen könyvet egyébként olcsóbb kidobni, mint visszaküldeni az eladónak.) Valószínű, hogy a visszaküldések minimalizálásával olcsóbbá lehet tenni a megbízási rendszert mind a könyvtár, mind az eladó számára.

A könyvek általában még mindig lassan jelennek meg. Tartalmuk már kissé „állott” lehet, mire a könyvtárba kerülnek. Ezért a könyvkereskedőtől beérkezett könyvet azonnal fel kell dolgozni, és kihelyezni a polcra. Az IUPUI felmérése azt mutatja, hogy a megbízási rendszerben beérkezett könyvek sokkal gyorsabban forognak, s minthogy ezek iránt a legnagyobb az olvasói érdeklődés, a leghamarabb polcra kell kerülniük.

A gyűjteménybe tartozó könyvek egyenkénti kiválogatása pazarlás a könyvtáros idejével. A könyvtár legértékesebb erőforrása a könyvtáros ideje, mivel ez kerül a legtöbb pénzbe. A könyvtárosokra háruló egyre több feladat egyszerűen nem teszi lehetővé a hagyományos, könyvenkénti szelekciót. Kiutat jelent a szorult helyzetből, ha a könyvtár szakterületenként kidolgozza a beszerzési megbízási profilját. A könyvtárosok ideje sokkal jobban hasznosítható a visszamenőleges állománykiegészítésben és a határterületi anyag kiválasztásában.

Noha az IUPUI nem rendelkezik gyűjtőköri szabállyal (készülőben van), a beszerzési megbízási profiljai nagyon jó segítséget nyújtanak a gyűjteményfejlesztéshez. A fő gyűjtőkörbe tartozó szakterületek leírása és a rájuk szánt beszerzési összegek jól jellemzik a könyvtár fő gyűjtési irányait.

Folyamatosan kell ellenőrizni, figyelemmel kísérni és esetenként újrafogalmazni az eladókkal kötött szerződéseket. Mindkét fél könnyen hajlamos belefásulni a kialakult rutinba, s ez ellen csak állandó készenléttel lehet védekezni. Egyébként is a piacon egyre újabb szolgáltatások jelennek meg, újabb és újabb eladók. A megbízási profilokat célszerű évente revideálni az érdekeltekkel és az eladóval közösen.

A könyvtár és az eladó kapcsolatának döntő eleme a könnyű kommunikáció. Ez mindkét fél érdeke és felelőssége. Ebből a szempontból az Internet nagy áldás. Az IUPUI elsősorban éppen az egyszerű és jó kommunikációs lehetőségek miatt választotta jelenlegi könyvkereskedőjét. Közvetlen hozzáférést kapott az eladó adatbázisaihoz, rendelő egységéhez és a beszerzési megbízási adatbázisához. Nagyon hasznos, hogy a könyvtár már a könyv megjelenése előtt tájékoztatást kaphat az eladó adatbázisából arra vonatkozóan, vajon beleillik-e profiljába. S ezt nemcsak a gyarapító könyvtárosok tehetik meg, hanem mindenki, aki érdekelt a beszerzési döntésben. Ez lehetővé teszi, hogy még kiküldés előtt töröljék a nem kívánt címeket vagy duplikátumokat. A könyvtár és az eladó valódi partnerekké válhatnak a gyűjteményfejlesztésben, a könyvek pedig megjelenhetnek a polcon, mielőtt a használók rájönnek, hogy szükségük van rájuk.

/SCHATZ, B.–BALDWIN, J. A.: Approval plans and approval vendor selection in an outsourcing environment. = *Library Acquisitions: Practice & Theory*, 22. köt. 4. sz. 1998. p. 423–429./

(Papp István)

A német tudományos könyvtárak állománygyarapítási keretének alakulása 1997–1998-ban

Az erősödő beavatkozások az egyetemi könyvtárak gazdálkodásába (pl. zárolások) 1997-ben odavezettek, hogy megnövekedett a rendszeres költségvetésen kívüli keretek szerepe. Ezért a jelen elemzés elsősorban a lezárt 1997-es évre

koncentrált, 1998-ra vonatkozóan csak trendeket állapíthatott meg. (Az elemzéshez szükséges adatokat mind a 83 érdekelt könyvtár rendelkezésre bocsátotta.)

1. A könyv- és folyóiratpiac jellemzői

A nyomtatott dokumentumok árai tovább emelkedtek. Németországban a könyvek 9,9%-kal, Angliában 6,1%-kal és az USA-ban 8,1%-kal kerültek többre 1997-ben az előző évhez viszonyítva. A folyóiratárak ennél gyorsabban nőttek (10, 13,4, illetve 10,8 a megfelelő százalékos érték).

A magfolyóiratok ára még ezt az értéket is meghaladta. A tudományos, műszaki és orvosi magfolyóiratok 1992 és 1998 között 100%-kal drágultak, de a listán szereplő címek fele 150%-kal, negyede pedig 200%-kal. A kiadók maximális nyereségre törekednek; az Elsevier 1999-re például 19%-os áremelkedést jelentett be. Árfelhajtó hatása van a teljes szövegű elektronikus változatokhoz szükséges beruházások finanszírozásának.

Az egyes szakterületek folyóiratainak átlagára egyre inkább eltér egymástól. A Harrassowitz árindexében a címek 27,8%-a szellemtudományi folyóirat, de ezekre a teljes ármennyiségnek csak 7,6%-a esik; ezzel szemben a 11%-ot kitevő természet-tudományi folyóiraatra 32,7%-a.

Nincs semmi jele annak, hogy a tudományos irodalmi termés növekedése mérséklődne. Angliában és az USA-ban 1992 és 1996 között évente 5,4, illetve 5,5%-kal több mű jelent meg. Bár 1996 és 1997 között visszaesés mutatkozott, 1997-ben mégis 7,5, illetve 7,9%-kal nagyobb volt az irodalmi termés, mint az 1992–1995-ös időszak évenkénti átlaga.

A hálózati elektronikus publikációk előterében a folyóiratok állnak, s mint eddig, szinte kizárólag a nyomtatott címek párhuzamos megjelentetéséből állnak. A *Directory of electronic journals, newsletters and academic discussion lists* 1995-ben még csak 306 tételt tartalmazott, 1997-ben azonban már 2459-et, s közülük 1465 minősíthető szakfolyóiratnak; ez a lista azonban nem teljes.

A tudományos könyvtárak elsődleges céljai közé tartozik az elektronikus folyóiratok beszerzése, ehhez azonban további anyagi forrásokra van szükségük. Ugyanis a kiadók stabilizálni akarják a nyomtatott verziókkal elért bevételeiket, s további nyereséget várnak az elektronikus verzióktól. A könyvtári konzorciumok által kötött licencszerződések megpróbálnak e törekvésnek gátat szabni. (Holland és német könyvtárak egy csoportja, majd ennek nyomán az International Coalition of Library Consortia úgy foglalt állást, hogy a könyvtárak a szerződésekben ne fogadjanak el olyan kikötést, amely megakadályozná a megrendelés lemondását, ha mindkét verziót megrendelik; az elektronikus formáért csak a nyomtatott árának 7,5%-át fizessék, ha pedig csak az elektronikus verziót fizetik elő, ennek ára ne haladja meg a nyomtatott árának 80%-át. A kiadók természetesen élénken tiltakoztak a könyvtárak „árdiktátuma” ellen.)

A kiadói mohóság lelassítja az elektronikus folyóiratok megjelenését a könyvtári kínálatban, bármekkora is az igény irántuk; egyelőre csak középtávon látszanak kibontakozni olyan perspektívák, amelyek a tudományos kommunikáció körforgásában árcsökkenéshez vezethetnének.

A könyvtárak vásárlóerejére – a szállítási feltételek, a posta- és bankköltségek, valamint vámilleték mellett – a legnagyobb hatással a devizaárfolyamok vannak. Könyvtári területen az USA-dollár és az angol font számít vezető valutának. Már 1995-től 1996-ra is jelentős veszteséget szenvedett el a német márka velük szemben, de 1997-hez képest ez csak szerény mértékű volt. (Az USD árfolyama 1995-ben 1,4338, 1996-ban 1,5037, 1997-ben 1,7348 DEM; az angol font árfolyamata 1995-ben 2,2620, 1996-ban 2,3478, 1997-ben 2,8410 DEM.) Ez azt jelenti, hogy 1997-ben egy német könyvtár 1 millió dollár és 0,4 millió font kifizetése esetén 430 000 DEM veszteséggel számolhatott. 1998-ban tovább romlott az átváltási arány. Ezt a súlyos problémát csak csekély mértékben enyhíti, hogy a külföldi monográfiák terén mutatókozó erős versenyhelyzet kedvezőbb szállítási feltételekhez vezetett.

Ha az árfolyamveszteségeket és a folyóiratok áremelkedését együttesen vesszük, akkor a Blackwell jegyzékében szereplő 879 angol folyóiratért 1996-ban 641 000 DEM-et kellett fizetni, de 1997-ben már 853 000 DEM-et; ez 33,1%-os áremelkedést jelent. (Amerikai viszonylatban ez a mutató 27,2%.) Az árfolyamveszteség és az áremelkedés együttes hatása a szellem- és társadalomtudományok terén 1997-ben 7,5 és 15% között mozog, a természet-, műszaki és orvostudományok terén 18,5 és 28% között.

Mindent összevetve, a tudományos könyvtárak 1997-ben a korábbi évekhez képest jóval megemelt árakkal találták magukat szemben. A helyzetet tovább súlyosbította a releváns szakirodalom bővülése és az elektronikus dokumentumok szaporodása. 1998-ban – legalábbis a folyóiratoknál – folytatódik az áremelkedés, s a könyvtáraknak újabb átváltási veszteségekkel is számolniuk kell.

2. A tudományos könyvtárak beszerzési kerete 1997-ben

2.1 Könyvtárak a régi szövetségi tartományokban

A 68 könyvtár teljes beszerzési kerete 1997-ben 287,53 millió DEM volt. Ez ugyan 1996-hoz képest 4,3%-os emelkedést jelent, de 1994-hez képest 0,7%-os csökkenést. Ráadásul a könyvtárak 37%-ában a keret alacsonyabb volt, mint 1996-ban. Ezen belül a rendszeres költségvetési keret 220,5 millióról 218,6 millióra csökkent, viszont az egyéb forrásokból származó, kiegészítő támogatá-

sok lényegesen nőttek; 34,8 millióról 47,5 millióra. A rendszeres támogatás a teljes kereten belül 80%-ról 76%-ra csökkent, míg a kiegészítő támogatás aránya megnőtt.

Az egyszintes egyetemi könyvtári rendszerekben és a kétszintes rendszerek központi könyvtáraiban a rendszeres költségvetési keret gyakorlatilag az 1996-os nívón maradt, de a könyvtárak 43%-ában csökkent, s 7%-ukban stagnált. 1997-ben tovább erősödött az a trend, hogy a rendszeres költségvetés hiányát egyéb forrásokból próbálják kiegyenlíteni (pl. a speciális gyűjtési területek támogatása központi forrásokból, vagy az egyetem költségvetéséből átcsoportosított eszközök). Ez könyvtáranként 1996-ban átlagosan 592 500 DEM-et jelentett, s 1997-ben már 751 800-at, bár könyvtáranként és tartományonként nagy szórással.

Az egyetemi könyvtárak teljes beszerzési kerete 1997-ben 5,1%-kal nőtt (211,7 millió DEM-ről 222,5 millióra). Nem szabad azonban elfelejteni, hogy 1996-ban 4,3%-os csökkenés mutatkozott. S 1991-hez képest a keret csak 1,3%-kal nőtt, ami a keretek 1990-es évekbeli stagnálását bizonyítja. (Miközben 1991 és 1997 között csupán az áremelkedés a szellem- és társadalomtudományok terén 27%-os, a természet- és műszaki tudományok terén 77%-os volt.) A kétszintes rendszerek központi könyvtáraiban a beszerzési keret 1,5%-kal csökkent, az egyszintes rendszerekben pedig 0,8%-kal nőtt. A rendszeres keret némileg csökkent, de a más forrásokból és az egyetemi átcsoportosításokból származó összegek emelkedtek. A külön forrásokból származó keretek aránya 1992-höz képest több lett, mint a duplája a teljes beszerzési kereten belül.

A 24 kétszintes könyvtári rendszer kari és intézeti könyvtáraiban 1,1%-kal csökkentek a beszerzési keretek 1996-hoz viszonyítva. (A szórás egyetemenként és tartományonként jelentős.) Megjegyzendő, hogy a központi egyetemi könyvtáraknak az előző évinél 2,9%-kal nagyobb keretük volt. Összesítve azonban a kétszintes rendszerek csak 0,7%-kal nagyobb kerettel gazdálkodtak. Ha azonban 1994-hez viszonyítjuk, az 1997-es összes keret 5,2%-kal marad el. Más szóval, a 24 rendszerből 13-ban nagyobb volt a beszerzési keret 1994-ben, mint 1997-ben.

A kétszintes könyvtári rendszerek átlagos beszerzési kerete 1997-ben 7,7 millió DEM volt (1996-hoz képest 0,7%-os emelkedés, de 1994-hez képest 5,2%-os csökkenés), amiből 3,5 millió jutott a központi könyvtárnak, és 4,2 millió a rendszer többi tagjának. Ha csak a 16 klasszikusan széles szakválasztékkal rendelkező egyetemet nézzük, az egyes rendszerek beszerzési kerete 4,5 millió és 13,3 millió DEM között mozog.

Az egyszintes könyvtári rendszerek és a kétszintes rendszerek központi könyvtárai az 5,1%-os keretnövekedéssel nem tudtak lépést

tartani a növekvő kiadásokkal, s különböző visszafogásokra kényszerültek. A beszerzési keret vásárlóerejének évek óta tartó csökkenése az egyetemi szakirodalmi ellátás minőségromlását eredményezte. Ez a tendencia folytatódik. A kétszintes rendszerekben ugyan még mutatkoznak finansiális tartalékok, de a strukturális adottságok miatt ezek nem hasznosíthatók optimálisan.

A követelményektől elmaradó egyetemi szakirodalmi ellátás mellett az országos ellátás jelentősége megnő, habár eredetileg kiegészítő szerepet szántak neki a speciális irodalom beszerzése és rendelkezésre bocsátása terén. A helyi irodalmi kínálat visszaesése következtében az országos ellátást vállaló könyvtárakra újabb feladatok várnak. A kérdés az, mennyiben tudnak ezeknek megfelelni.

A speciális szakterületek gondozását vállaló egyetemi könyvtáraknak mind nehezebb az országos forrásból származó kereteket saját eszközökkel kiegészíteni. Az egyetemi ellátás és a különleges gyűjtési feladat egyeztetése élesedő konfliktusokhoz vezet.

A központi szakkönyvtárak beszerzési kerete 3%-kal nőtt. A Zentralbibliothek für Medizin (Köln) ugyan 6,2%-kal több pénzt fordított beszerzésre, mégis 305 folyóirat előfizetéséről kellett lemondania a határterületeken. A Technische Informationsbibliothek (Hannover) csak 1,7%-kal megnövelt kerettel rendelkezett; egyelőre nem kellett folyóiratokat lemondania, de a kötetést erősen vissza kellett fognia. A Zentralbibliothek für Wirtschaftswissenschaften (Kiel) fő gyűjtési területén nem kényszerült korlátozásra, nem így azonban a Zentralbibliothek für Landbauwissenschaften (Bonn), ahol elkerülhetlenné vált a monográfiák beszerzésének csökkentése és a folyóiratok lemondása.

A berlini Staatsbibliothek – köszönhetően a Stiftung Preussischer Kulturbesitznek – változatlanul folytathatta gyűjtési politikáját. A Bayerische Staatsbibliothek (München) a 4,5%-os keretcsökkenés miatt beszerzési gyakorlatának visszafogására kényszerült.

2.2 Könyvtárak az új szövetségi tartományokban

A 15 egyetemi könyvtári rendszer teljes beszerzési kerete változatlan maradt 1997-ben az előző évhez képest (89,6 millió DEM). Az eddigi állandó növekedés azonban ebben az évben megszakadt. A rendszeres költségvetési keret itt 8%-kal növekedett (40 millió márkáról 43,2 millióra), de a külön keretek 3,6%-kal csökkentek (4,5 millióról 3,6 millióra).

Az egyetemi könyvtári rendszerek beszerzési kerete átlagosan 6 millió DEM, de ez tartományonként nagy szóródást mutat. Ez a megállapítás

érvényes mind a rendszeres költségvetési, mind pedig az egyéb forrásokból származó keretekre. A beszerzési keret folyamatos növekedésének megszakadása komoly problémákat okozott az egyetemi könyvtárakban az aktuális szakirodalmi ellátás és a retrospektív állománykiegészítés terén egyaránt. Az egyetemi követelményekhez való igazodás – különösen az újonnan kialakított szakcsoportok területén – megkívánta volna a megfelelő folyóirat-állományok felépítését, ehelyett szinte kivétel nélkül folyóirat-lemondásokra kényszerültek a könyvtárak. (Két könyvtárban több mint 100 000 DEM értékben, háromban több mint 300 000 DEM értékben.)

A monográfiák beszerzése 10%-kal csökkent, hét könyvtárban átmeneti megrendelési tilalmat léptettek életbe. 1995-höz képest a visszaesés 30%-os, a volumen az 1992-es szintre süllyedt.

Összefoglalva: a stagnáló költségvetések és a költségrobbanás a könyvtárak túlnyomó többségében az egyetemi szakirodalmi ellátás tartós veszélyeztetéséhez vezetett. A korábbi sikeres erőfeszítéseket az ellátás javítására visszaesés követte. Minderre nyomatékosan fel kell hívni a fenntartók figyelmét.

3. Kitekintés az 1998-as évre

A költségvetési keretek válsága tovább élesedett 1997-ben, különösen helyi szinten. Ennek eredménye a régi tartományokban a szakirodalmi ellátás minőségének romlása, az új tartományokban pedig az ellátás kiépítésének veszélyeztetése.

Visszaütasítandó a főleg kiadók és kereskedők által megfogalmazott kritika, mely szerint a könyvtárak maguk is felelősek az irodalmi ellátás terén mutatkozó problémákért, hiszen a személyzeti kiadások nőnek, a hardverre és szoftverre fordított összegek emelkednek, s ugyanakkor a beszerzési keretek csökkennek. Ez a kritika a helyzet félreismerésén alapszik. A tény az, hogy az egyetemi könyvtári rendszerekben hiányzik az a pénzügyi alap, amely szükséges volna a követelményeknek megfelelő beszerzési politika végrehajtásához. Ez akkor is így van, ha a körülmények a modern információs és kommunikációs technológia lehetőségei következtében lényegesen megváltoztak. A szponzorálás fokozott igénybevétele kétségtelenül

segíthet a helyzeten, alapvető változást azonban csak a struktúrából következő költségvetési hiányok felszámolása eredményezhet.

Az egyetemi könyvtári ellátás hiányosságai ellen keményen tiltakozó diákok 1997–1998-as megmozdulásai után egy 80 millió márkás felsőoktatási könyvtárfejlesztési programot indítottak el abban a reményben, hogy legalább az ellátás legszűkebb keresztmetszeteit felszámolják a legfrissebb irodalom beszerzésével, és a meglévő anyag jobb hasznosításával. Kétségtelen azonban, hogy ez nem oldja meg az egyetemi könyvtári rendszer strukturális költségvetési problémáit.

A régi tartományok könyvtárainak várakozása szerint 1998-ban csökkennek a keretek (47%); stagnálnak (29%) vagy növekednek (9%); bizonytalan (15%).

Az egyetemi könyvtárak 62%-a arra számít, hogy folyóiratokat kell lemondania, átlagosan 260 000 DEM értékben. A monográfiák terén a könyvtárak 60%-a készül fel csökkenő beszerzésre, átlagosan 200 000 DEM értékben. 1998 első öt hónapjában az egyetemi könyvtárak egyharmada rendelési stopot vezetett be, 72%-uk csökkentti vagy változatlanul tartja a tankönyvgyűjteményre szánt összeget. Viszont 43%-uk emelni tervezi az elektronikus publikációkra fordítandó keretet.

Az új tartományok könyvtárai közül tíz visszaesésre, kettő stagnálásra és három növekedésre számít. Folyóirat-lemondásra 14 egyetemi könyvtár készül, átlagosan 150 000 DEM értékben, a monográfiák beszerzésének csökkentését 11 könyvtár tervezi, átlagosan 430 000 DEM értékben. 1998 első öt hónapjában a könyvtárak egyötöde vezetett be beszerzési stopot. 80%-uk csökkentti vagy stagnáltatja a tankönyvgyűjteményre fordított keretet, de 60%-uk emelni tervezi az elektronikus publikációkra szánt összeget.

A trendek arra mutatnak, hogy tovább élesedik a költségvetési krízis.

/GRIEBEL, R.–TSCHARNTKE, U.: Etatsituation der wissenschaftlichen Bibliotheken 1997/1998. = Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, 45. köt. 6. sz. 1998. p. 603–631./

(Papp István)

EBSCO-előfizetésektől egy online birodalomig

Az informatika és az EBSCO Subscription Services, a világ legnagyobb könyvtári előfizetési vállalkozása két elválaszthatatlan dolog.

Az EBSCO története egy régi típusú amerikai vállalkozó története, aki álmokat szőtt egy birodalomról. Minden a fiatal alabamai *Elton B.*

*Stephens*szel kezdődött, aki 1930-ban újságeladással keresett pénzt, hogy tanulmányait folytathassa. Mikor 1936-ban megszerezte jogi diplomáját, úgy döntött, hogy az újságeladás sokkal jövedelmezőbb, mint a jogi szakma gyakorlása. Hihető vagy nem, neki lett igaza.